

zkoumanou problematiku. Studie R. M. Samsonova je ucelenou koncepcí, koncentrovanou jenom na oblast, kterou důsledně analyzuje.

Martin Marušiak

Władysław Markiewicz: Socjologia polska (1918–1968)

V prvním čísle známého polského sociologického časopisu *Studia Socjologiczne* z roku 1970 je uveřejněn článek *Polská sociologie (1919–1969)*, který napsal jeden z předních soudobých polských sociologů prof. Władysław Markiewicz, jehož hlavním působištěm je Mickiewiczova universita v Poznani. V článku jsou uvedena některá zajímavá fakta o dosavadním vývoji polské sociologie, která nejsou u nás zatím příliš známa, i určité nové hodnotící pohledy týkající se zejména posledních let sociologické práce v Polsku. V jistém smyslu jej můžeme považovat za významný příspěvek k poslední diskusi mezi polskými sociology, probíhající zhruba od roku 1967,¹ a proto se domnívám, že stručná informace o jeho hlavních myšlenkách nebude pro čtenáře Sociologického časopisu bez zajímavosti.

Markiewicz se nejprve zmíňuje o tradicích polské sociologie a píše, že pro velkou většinu jejich představitelů před I. světovou válkou byla typická aktivní veřejná činnost. Přispívali do společensko-kulturních týdeníků a působili v různých sociálně politických organizacích od nejradikálnějších až po krajně konzervativní. Ovšem už v této době převládali v polské sociologii myslitelé pokrokové orientace, spjaté s marxistickou teorií a s různými složkami revolučního a reformátorského hnutí. Mezi nejvýznačnější představitelé sociologie a teorie společenského vývoje na přelomu XIX. a XX. století, kteří spojovali svou vědeckou tvorbu s politickou činností, řadí Markiewicz takové postavy, jako byl L. Krzywicki, L. Gumplowicz, E. Abramowski, R. Luxemburgová, J. Marchlewski, K. Kelles-Krauz, L. Petrażycki, B. Limanowski a Z. Balicki.

Hlavním střediskem sociologické práce byla tehdy Varšava. Rada sociologů byla v tomto období nucena emigrovat, a to buď proto, že byla politicky pronásledována orgány těch mocností, mezi něž bylo Polsko rozděleno, nebo proto, že chtěla pokračovat ve studiu. Díky této skutečnosti navázala polská sociologie velmi brzy těsné kontakty s nejdůležitějšími středisky sociálního myšlení v zahraničí, zejména však ve Francii, Rakousku, Německu, Anglii a ve Spojených státech.

Jedním z důsledků získání nezávislosti v roce 1918 v Polsku bylo, že se sociologie i přes odpor představitelů jiných společenských věd stala akademickou disciplínou a že si vybudovala dosti solidní institucionální zázemí. Už brzy po válce se vytvořila dvě hlavní sociologická střediska, a to v Poznani a ve Varšavě. V Poznani byl mezi sociology vůdčí osobností Florian Znaniecki, který se stal roku 1920 vedoucím katedry na tamní

universitě. Znanieckého vliv se ovšem neomezoval pouze na Poznaň, ale poznamenal v této době celou polskou sociologii. Z jeho iniciativy byl roku 1921 založen Polský sociologický institut se sídlem v Poznani, jakož i první sociologický časopis nazvaný *Przegląd Socjologiczny*. Tento časopis začal vycházet roku 1930 a jeho vydávání přerušila až německá okupace roku 1939. Nejznámějšími Znanieckého předválečnými spolupracovníky byli T. Szczurkiewicz, J. Chafasiński a J. Szczepański, který zahájil svoji vědeckou dráhu krátce před vypuknutím války. Mezi významné představitelé poznaňského sociologického střediska patřil v této době rovněž C. Znamierowski, který však proslul spíše jako filosof a teoretik státu a práva.

Z organizačního hlediska byla nejsilnějším sociologickým centrem mezi I. a II. světovou válkou Varšava. Působil zde především Ludwik Krzywicki a dále S. Czarnowski, S. Ossowski, S. Rychliński, J. Otrębski, W. Grabski, A. Hertz a J. S. Bystron. Markiewicz píše, že zpočátku se teoreticko-metodologický profil „varšavské školy“ dosti výrazně lišil od programu tzv. humanistické sociologie Znanieckého. Jak Krzywicki, tak Czarnowski a z mladších pak Rychliński byli reprezentanty marxistické orientace v sociologii a dá se říci, že to byli právě oni, kteří podstatně ovlivňovali teoretický profil varšavského sociologického střediska. Teprve s příchodem J. Chafasińskiego do Varšavy okolo roku 1935, kdy se sem přenesla rovněž redakce časopisu *Przegląd Socjologiczny*, v jejímž čele od té doby stál (kromě toho byl od roku 1936 rovněž vedoucím Státního ústavu vesnické kultury i jiných exponovaných pracovišť), získala Znanieckého „škola“ primát i zde.

Podle Markiewiczze to nebyl ani tak projev rozpínavosti či expanzivnosti poznaňského centra, jako spíše příznak rostoucí slabosti varšavského marxistického seskupení, které postupně ztrácelo vliv tou měrou, jak se jeho hlavní představitel L. Krzywicki vzdaloval marxismu. Kromě toho se v této době stírají rozdíly v ideově politických postojích a názorech představitelů obou „škol“, které si před tím fakticky konkurovaly. Bylo to způsobeno tím, že původní levicový společenský radikalismus varšavského střediska se postupně přetváří v liberální demokratismus a současně se pravicové tendence poznaňského centra z dvacátých let oslabují, čímž se jeho profil blíží varšavské liberálně demokratické orientaci. Důležitým faktorem ideového sblížení a konsolidace obou středisek bylo nesporně také to, že jejich představitelé pocítovali a negativně hodnotili růst iracionalistických tendencí ve vědě a silici pravicové extremistické vlivy v tehdejší polské státní politice.

Pokud jde o obsah samotné sociologické práce v tomto období, je zřejmý přesun od obecných teoretických problémů společenského vývoje k systematizujícím snahám, k úvahám

¹ O této diskusi vyšly v Sociologickém časopise dvě informace: *Sociologie – věda nebo šarlatánství?*, SC č. 2, roč. 4, 1968, s. 222–227, a *Další hlasy*

v polské diskusi o sociologii, SC č. 6, roč. 4, 1968, s. 741–744.

spjatým s analýzou a upřesněním pojmů a k historicko-srovnávacím studiím.

K nejvýznamnějším dílům těchto let patří Chałasińskiho čtyřsvazkové *Młode pokolenie chłopów* (Mladá generace rolníků) z roku 1938, které Markiewicz nazývá jakýmsi pokračováním Thomasovy a Znanieckého proslulé knihy *The Polish Peasant*. Jakkoli mezi polskými sociology před II. světovou válkou převládalo, jak jsme viděli, liberálně demokratické smýšlení, empirická data, která o polské společnosti ve svých studiích shromáždili, hovořila poměrně přesvědčivě o tom, že sociální problémy, jimiž Polsko trpí, nejsou řešitelné v rámci daného systému, tedy reformisticky. To platí jak o zmíněné práci Chałasińskiho, tak o analýzách Rychlińskiho a Landaua, kteří se v nich zabývali neutěšenou situací polského proletariátu. Markiewicz z toho vyvozuje, že pro toto vývojové stadium polské sociologie byla charakteristická disproporce mezi často udivujícím bohatstvím empirického materiálu, mezi teoretickými a metodologickými analýzami, které z tohoto materiálu vycházely, a mezi možnostmi jejich praktického uplatnění.

Z odvětvových sociologických disciplín dosáhla v Polsku podle všeobecného mínění před II. světovou válkou nejvyšší úrovně sociologie výchovy. Zasloužili se o především F. Znaniecki, J. Chałasiński, S. Bystron, W. Okiński, S. Rychliński a H. Radlińska. Také sociologie města, reprezentovaná hlavně S. Rychlińskim, a sociologie kultury, pěstovaná zejména S. Czarnowským, S. Ossowským a J. S. Bystronem, dosáhla světové úrovně.

Přitom úspěchy polské sociologie mezi I. a II. světovou válkou byly dilem poměrně malé a jen velmi pomalu rostoucí skupiny vědců. Markiewicz uvádí, že všechny katedry sociologie v této době vchovaly pouze 12 osob, které mohly samostatně pedagogicky působit na vysoké škole.

Hitlerovská okupace Polska znamenala úplnou institucionální likvidaci sociologické činnosti. Nebyla však absolutním přerušením sociologické práce. Tak například roku 1942 z iniciativy S. Ossowského obnovil činnost (v konspirační podobě) Polský sociologický institut. Roku 1943 vyšla ilegálně práce S. Ossowského *Ku nowym formom życia społecznego* (K novým formám společenského života) a tajně probíhala rovněž výuka sociologie.

Situace, která se vytvořila v polské sociologii po válce, nebyla snadná. Mnoho z vynikajících předválečných sociologů zahynulo v koncentračních táborech, bylo zastřeleno nebo popraveno, řada z nich zůstala v zahraničí. Chyběli takoví teoretikové a organizátoři, jako byl L. Krzywicki, S. Czarnowski, W. Grabski, S. Rychliński, F. Znaniecki a jiní. Byly zničeny téměř všechny knihovny. Obnova sociologické práce probíhala proto mnohem pomaleji, než jak by bylo s ohledem na revoluční společenskou přeměny v zemi započít.

Jako první zahájili činnost sociologové v Lodži. Toto město se stalo poválečným sídlem Polského sociologického institutu, jehož činnost zde obnovil J. Chałasiński spolu

s některými představiteli někdejšího varšavského (S. Ossowski, J. Obrębski a N. Assorodobrajová) a poznaňského (S. Kowalski a J. Szczepeński) centra. Tato skupina zahájila výuku sociologie na Lodžské univerzitě a začala znovu vydávat *Przegląd Socjologiczny*.

Postupně vznikaly katedry sociologie rovněž na univerzitě ve Varšavě, Krakově, Vratislavi, Toruni a Poznani. Na všech těchto pracovištích se hlavní pozornost věnovala shromažďování a systematizaci dat o sociální skutečnosti, avšak toto úsilí bylo oslabováno nedostatečnou materiální a technickou vybaveností. Proto většina sociologů pokračovala ve studiu problematiky, již se věnovala před válkou, a aktuální problémy současnosti byly předmětem spíše jejich publicistické činnosti než systematických empirických výzkumů.

Markiewicz píše, že akademický sociologický život v Polsku byl regenerován v podstatě na stejných teoretických a metodologických zásadách, jež byly už před válkou kritizovány marxistickými teoretiky společenského vývoje. Bylo zřejmé, že v zemi, kde nový sociální systém vyrůstá na principech marxismu-leninismu, nebude moci delší dobu hrát vůdčí roli Znanieckého humanistického sociologie, jejiž představitelé projevovali nejvíce iniciativy při obnovování poválečné sociologie a získali v ní dominující pozici. Nebylo tedy překvapením, když zejména na přelomu 40. a 50. let došlo k polemice marxistů s názory Znanieckého. Tato polemika byla podle Markiewicze nutná a během ní se vyjasnila řada otázek, a to nejen teoreticko-metodologického rázu, ale i těch, které se týkaly místa a role sociologie v lidovém Polsku. Jinou věcí je, že v některých případech překročila kritika předválečné polské sociologie nezbytnosti dané obdobím tzv. kultu osobnosti a žádoucí z hlediska rozvoje společenských věd vůbec a marxismu-leninismu zvláště. V této kritice se s polskými sociologickými tradicemi zacházelo příliš bezohledně. Nepřihlíželo se dostatečně k tomu, že i když meziválečná polská sociologie do určité míry zkrlesovala obraz skutečnosti, přesto se vyznačovala řadou pokrokových rysů. Její představitelé se nejednou angažovali v tom smyslu, že vystupovali proti krajně reakčním ideologiím, proti antisemitismu, klerikálnímu obskurantismu a iracionálním tendencím ve vědě, přičemž museli často projevit velkou občanskou odvahu. Kromě toho — píše Markiewicz — válečné zážitky a zkušenosti s hitlerovskou okupací způsobily, že většina polských sociologů měla tendenci revidovat své dřívější teoretické a ideologické názory a stanout na pozicích ne-li důsledné marxistických, tedy rozhodně marxismu blízkých. K těmto momentům se bohužel dostatečně nepřihlíželo ani při kritice idealistických sociologických koncepcí, ani při organizačních změnách, k nimž po této kritice došlo.

V letech 1952—1956 byla sociologie považována za tzv. buržoazní vědu. Jako akademická disciplína a jako studijní obor byla formálně likvidována. Byl zrušen Polský sociologický institut a přesta vycházet *Przegląd Socjologiczny*. S výjimkou Lodže, kde se udržel ko-

lektiv prof. Chalasińskiego v podstatě beze změn a zabýval se dějinami sociálního myšlení, byla ostatní sociologická pracoviště rozprášena. Jejich členové přešli zčásti na jiná, příbuzná pracoviště, zčásti museli vědeckou dráhu opustit.

Podle Markiewiczova názoru neznamenalo však období kritiky úplné zabrzdění rozvoje sociologie v Polsku. V této době se do značné míry podařilo překonat přežitky idealistické sociologie. Nemarkističtí myslitelé si osvojili určité teoretické a metodologické principy historického materialismu. Pod vedením prof. J. Hochfelda se začala vytvářet zpočátku sice málo početná a dosti jednostranně připravovaná, nicméně z hlediska dalšího vývoje polské sociologie významná skupina marxistických sociologů.

Rok 1955 znamená pomalý obrat k lepšímu. Svědčí o tom změny, jaké prodělal časopis *Myśl Filozoficzna*, který byl v letech 1951 až 1956 jediným vědeckým časopisem věnovaným otázkám filosofie a společenského vývoje. Na jeho stránkách se začaly objevovat stále bohatší informace o stavu společenských věd v současném světě. Měnil se rovněž tón kritiky, který byl stále umírněnější a věcnější. Vznikly také konkrétní projekty terénních výzkumů. Koncem roku 1955 zahájil Ústav historického materialismu Polské akademie věd výzkum v automobilech na Žerani ve Varšavě a roku 1957 vznikl Ústav sociologických výzkumů, který po několikaleté přestávce přistoupil k řadě terénních výzkumů a zahájil tak novou etapu vývoje polské empirické sociologie.

Rok 1956 je možné označit za rok obnovy starých a založení nových sociologických pracovišť. Sociologie se stává módou se všemi průvodními pozitivními i negativními jevy. Sociologická práce v této době trpěla především nedostatkem vzájemné koordinace sociologických institucí. Nedostatků v organizaci sociologických výzkumných a didaktických center byly podle Markiewiczova mínění mj. důsledkem ideologického zmatku, který přechodně zavládl v polské humanistice v souvislosti s rozhodnutím XX. sjezdu KSSS a VIII. pléna ÚV PSDS v říjnu 1956 o novém politickém kursu.

Toto období se vyznačovalo také obnovou diskusí mezi marxisty a nemarkisty v polské sociologii. Šlo v ní o to dokázat, která z obou stran je schopna díky svým teoretickým a metodologickým východiskům lépe a přesněji analyzovat společenskou skutečnost.

Ruku v ruce s uvolněním vědeckých styků vyzval rovněž problém možnosti přejímání poznatků a metod zahraničních sociologů nemarkistické orientace. Markiewicz píše, že většina polských sociologů si v této záležitosti zachovala střízlivý a věcný přístup. Projevilo se to například v diskusích o teoretické a metodologické hodnotě takových frekventovaných kategorií západní sociologie, jako je kategorie malých skupin nebo lokálních společenství, pro řešení makrostrukturálních společenských problémů, nebo při diskusích o možnosti aplikace vzoru přírodních věd v socio-

logii a o použití matematicko-statistických metod při sociologických výzkumech.

Podle Markiewiczze nepostupovala konsolidace polské sociologie tak rychle, jak se předpokládalo. Hlavní příčinu spatřuje ve vlivu revizionistických tendencí a píše: „Teprve ve specifické politické situaci, jaká nastala v letech 1967—1968, projevíli nepřilíhající početní představitelé revizionistického směru, zaujímající často exponovaná místa ve vědeckém životě, své pravé postoje i politické a ideologické názory a donutili tak státní orgány, aby proti nim použily administrativních opatření.“

Přes všechny nedostatky patří dnes podle Markiewiczze polská sociologie mezi nejdynamičtější se rozvíjející odvětví humanitních věd. Jejím charakteristickým rysem a zdrojem její mezinárodní autority je to, že nerezignuje na vědeckou originalitu, usiluje o rozvíjení, obohacování a zdokonalování problematiky a metodiky výzkumů a hledá odpovědi na otázky plynoucí jak z obecných aktuálních zkušeností soudobého člověka, tak z těch specifických podmínek, které jsou výsledkem budování socialistické společnosti ve vlastní zemi.

O aktivitě polských sociologických pracovišť svědčí rozvoj empirických výzkumů i bohatství sociologického písemnictví. V Polsku dnes vycházejí čtyři sociologické časopisy: *Przeгляд Socjologiczny* (vydáváný v Lodži), *Studia Socjologiczne* (organ Filosofického a sociologického ústavu Polské akademie věd), *Kultura i Społeczeństwo* a *The Polish Sociological Bulletin* (organ Polské sociologické společnosti). Kromě toho se sociologickou problematikou zabývají i takové časopisy, jako je *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* (vydáváný v Poznani), *Nowe Drogi, Ekonomista, Państwo i Prawo, Wiś Współczesna, Przegląd Zachodni, Studia Filozoficzne* a *Euhemer*. Zájem o sociologické problémy pozitivně ovlivňuje i skutečnost, že na všech vysokých školách se přednáší marxistická teorie společenského vývoje.

Pokud jde o sociologická pracoviště věnující se plně nebo částečně empirickému zkoumání společenských procesů a jevů, odhaduje Markiewicz jejich počet asi na devadesát. Hlavní role připadá univerzitám. Organizační struktura universitních výzkumných pracovišť není jednotná. Na Varšavské universitě a na Mickiewiczově universitě v Poznani vznikly v r. 1969 sociologické instituty, na Lodžské universitě a na Jagellonské universitě v Krakově existují sdružení kateder sociologie, která se podle Markiewiczova mínění brzy přemění v instituty, na zbývajících universitách, tj. v Katovicích, Vratislavi, Toruni a Lublinu jsou jednotlivé katedry sociologie. Kromě toho existují katedry sociologie a sociologická pracoviště na vysokých školách pedagogických v Gdaňsku, Opoli a Rešově a na technice ve Varšavě.

Druhým důležitým sektorem sociologických výzkumných pracovišť je Polská akademie věd. Při oddělení společenských věd zde působí Filosofický a sociologický ústav, který po probíhající reorganizaci se má stát vůd-

čím koordinačním a integrujícím pracovištěm pro výzkumy obecné teorie vývoje polské společnosti v podmínkách socialismu. V ústavu má vzniknout hlavní centrum sociologické vědecké informace a dokumentace. Zvláštní sociologická oddělení existují i při takových pracovištích Polské akademie věd, jako je Západní ústav v Poznani, Slezský ústav v Opoli, Slezský vědecký ústav v Katovicích, Ústav západního pomohí ve Štětíně, Výzkumné středisko v Košalinu, Pracoviště pro výzkum zprůmysňovaných oblastí apod.

Konečně třetí složkou sociologické práce v Polsku jsou tzv. resortní ústavy. Jejich přesný počet je obtížné stanovit. Mezi nejdůležitější z nich patří podle Markiewicze Pracoviště pro výzkum vysokého školství, Středisko pro výzkum veřejného mínění při Výboru pro rozhlas a televizi a také sociologické pracoviště při Hlavním statistickém úřadu.

Většina nejvyspělejších sociologických kádru je koncentrována ve Varšavě. Ze všech polských profesorů a docentů sociologie, kterých je dnes asi 66, jich působí v hlavním městě 36. Kolegiální orgánem, který koordinuje organizační opatření a zajišťuje rovnoměrný vědecký vývoj sociologie v Polsku, je Výbor pro sociologické vědy při Polské akademii věd.

V další části svého článku podává Markiewicz přehled hlavních výsledků, kterých bylo v polské sociologii dosaženo v jednotlivých odvětvových sociologických disciplínách. Uporozňuje nejprve na to, že rozvoj odvětvových sociologií nebyl bohužel zcela rovnoměrný. Dokumentuje to tím, že například příliš mnoho pozornosti bylo věnováno sociologii volného času, zatímco k odvětvím mnohem důležitějším, jako je třeba sociologie výchovy nebo sociologie náboženství, se badatelé chovali macešsky.

V oblasti obecné sociologické teorie a metodologie vykrystalizoval podle Markiewicze určitý, snad doposud ne zcela dostatečně systematizovaný soubor teoretických názorů a metodologických zásad, o němž je známo, že nese „výrobní značku“ marxismu. Tento soubor, i když není zajisté všemi polskými sociology přijímán a používán při výzkumech a vědeckých analýzách, je nicméně všeobecně znám a respektován. Za nejvýznamnější práce z této oblasti považuje Markiewicz Ossowského *O osobliwościach nauk społecznych* (O zvláštnostech společenských věd) z roku 1962, Hochfeldovu knihu *Studia o marksistowskiej teorii społeczeństwa* (Studie o marxistické teorii společnosti) z roku 1963 a dále díla Wiatrova, Malewského, Szczepańskiego, Szczurkiewiczova, Kłoskowské a Dobrowolské. Když se zamýšlí nad tím, proč výsledky při vytváření sociologické teorie vývoje socialistické společnosti v Polsku nejsou ještě zcela uspokojivé, dochází k závěru, že zde hraje významnou negativní roli nedostatek srovnávacího materiálu z jiných socialistických zemí. Píše: „Už delší dobu dozrává potřeba postavit spolupráci sociologů ze socialistických zemí na trvalejší organizační základy, než je tomu nyní. Bylo by správné založit společný vědeckovýzkumný ústav, který by pracoval podle

přijatého jednotného plánu, jehož hlavním úkolem by byla integrace úsilí při vytváření obecné teorie vývoje společností budujících socialismus v podmínkách světa rozděleného na dva politické a ekonomické systémy.“

Pokud jde o metodologii, jsou v Polsku podle Markiewiczeva mínění používány v širokém měřítku při empirických výzkumech v podstatě všechny moderní výzkumné metody a techniky. Hlavní překážkou rovnoměrné aplikace nejnovejších procedur, a to zejména matematicko-statistických, je nedostatečná technická vybavenost sociologických pracovišť. Jako nejvýznamnější představitel polské sociologické metodologie uvádí autor článku K. Szaniawského, J. Lutyńskiego, S. Nowaka a Z. Gostowského.

Při hodnocení výsledků dosažených jednotlivými odvětvovými sociologiemi se Markiewicz nejprve zabývá sociologickými výzkumy, jejichž předmětem jsou tzv. polská západní území. Jde o tu část Polské lidové republiky, která byla Polsku navracena po II. světové válce. Abychom si dokázali učinit správnou představu o těchto územích, je třeba uvést několik údajů. Ještě před koncem války je opustilo asi 5 miliónů uprchlíků, z původního obyvatelstva zůstalo pouze více než 2 milióny Němců, kteří byli na základě postupimských dohod v letech 1946–1948 téměř zcela odsunuti. Zůstalo zde asi 1,2 miliónu domácího polského obyvatelstva. 54 % městské výstavby a 27,5 % vesnických stavení bylo válkou úplně zničeno. Osídlení a hospodářská obnova těchto území probíhaly sice nerovnoměrně, nicméně nevidaným tempem. Dnes zde žije více než 8,5 miliónu obyvatel, z nichž přes polovinu tvoří mládež a děti, které se zde narodily.

Na první pohled je zřejmé, že z mnoha důvodů se část polské společnosti vytvářející se na těchto územích musela stát vědním a zájmovým objektem sociologických zkoumání. Terénní výzkumy zde zahájil už v srpnu 1945 prof. Ossowski spolu s J. Strzeleckým. Jejich výsledky publikoval S. Ossowski v práci *Więź regionalna i więź narodowa na Śląsku Opolskim* (Regionální a národní vazba v opolském Slezsku. Przegląd Socjologiczny, t. IX, 1947). Obdobné výzkumy pak pokračovaly až do roku 1948.

Také po obnově sociologické práce roku 1956 se první terénní výzkumy v širokém měřítku týkaly problematiky migrace a adaptačních a integračních procesů na znovuzískaných územích. Markiewicz dokonce píše, že téměř všichni polští sociologové starší a střední generace se ve větší či menší míře zabývali problematikou západních území a že mnozí z nich právě přes toto téma vstupovali do vědeckého života. Hlavním střediskem zmíněných výzkumů je poznaňské sociologické pracoviště při Západním ústavu. Celkově vyšlo v Polsku asi 400 sociologických prací zabývajících se problematikou západních území. Z nich zatím nejvýznamnější je syntetické kolektivní dílo *Przemiany społeczne na Zemiach Zachodnich* (Společenské přeměny na západních územích, red. W. Markiewicz a P. Rybicki, Poznaň 1967).

Badatelská problematika těchto území je podle Markiewiczze ze sociologického hlediska dnes už v jistém smyslu vyčerpána. Získaný materiál může však být velmi efektivně využit, bude-li porovnan s výsledky podobných výzkumů prováděných v jiných částech Polska. Na tomto základě bude totiž možné vyslovit eventuelní závěry týkající se zvláštností společenských procesů na západních územích.

Další odvětvovou sociologií, o níž se Markiewicz zmiňuje, je sociologie práce, průmyslu a průmyslového podniku. Na rozdíl od některých jiných sociologických disciplín nemá zde polská sociologie velkou tradici a k jejímu rozvoji došlo až po roce 1956. Polští sociologové se nejprve podrobně seznámili s výsledky dosaženými v této oblasti na Západě, zejména s hnutím human relations. Záhy dospěli k názoru, že zmíněné výsledky je třeba kriticky zhodnotit a že je není možné mechanicky přenášet do polských podmínek. S tímto vědomím pak sociologii práce, průmyslu a podniku budovali. První knižní monografie z této oblasti se v Polsku začaly objevovat v letech 1961—1962 a od té doby jich rychle přibývá. Hlavním střediskem systematických výzkumů společenských procesů industrializace je Varšava, dále Lodž, Krakov, Poznaň a Katovice. V rámci této sociologické disciplíny se zvláště intenzivně rozvíjí výzkum takových problémů, jako je fluktuace, jako jsou změny ve struktuře a prestiži povolání a společenská aktivita pracujících. V tomto případě už jde vlastně o specializace, které se do určité míry vymykají bezprostřednímu sepětí s průmyslem a podnikem a stávají se jaksi autonomními sociologickými odvětvími.

Specifický profil mají také výzkumy industrializovaných oblastí, prováděné pod patronátem Výboru zprůmyslňovaných oblastí při Polské akademii věd. Jsou to svou podstatou výzkumy interdisciplinární, neboť sociologická problematika průmyslu je zde zkoumána v těsné souvislosti se sociologickou problematikou vesnice, urbanizace, sociální struktury apod. Nejvýznamnější polskou syntetickou práci ze sociologie práce, průmyslu a podniku je sborník *Przemysł i społeczeństwo* (Průmysl a společnost, red. Jan Szczepański, Varšava 1969).

Ve svém přehledu výsledků dosažených v Polsku odvětvovými sociologiemi uvádí Markiewicz na třetím místě problematiku spjatou s výzkumem přeměn sociální struktury. Výsledky výzkumů vývojových procesů, k nimž dochází uvnitř dělnické třídy a inteligence, byly zatím shrnuty ve 24 pracích redigovaných Janem Szczepańským. Jednotlivé svazky vycházející v této edici jsou jak individuálními, tak i kolektivními studii. Díky svému systematickému charakteru přispěly tyto práce do značné míry k tomu, že byly korigovány některé názory na zmíněné dvě sociální kategorie, názory, jež se často neopíraly o empirický materiál a byly proto ve značné míře intuitivní. Markiewicz píše, že tyto názory, které byly svého času propagovány velmi široce v polské publicistice, obsahovaly nezřídka příliš ukvapená zobec-

nění týkající se profilu soudobé dělnické třídy a inteligence. Zejména o inteligenci bylo podle něho v Polsku vysloveno nemálo jednostranných soudů.

V poslední době probíhá v Polsku diskuse týkající se pojmu třídy, toho, jak tento pojem chápal Marx a Lenin, třídního boje a jeho forem v polské socialistické společnosti. (Viz například články Ladosze, Wesolowského a Kozyra-Kowalského v časopise *Studia Socjologiczne* č. 2, roč. 1969.)

Mnoho sociologů se zabývá rovněž empirickým výzkumem změn ve složení dělnické třídy a inteligence, vztahu mezi profesionální a třídní strukturou, vertikální mobility polské společnosti apod. Zvláštní skupinu zde pak tvoří výzkumy přeměn ve struktuře a hierarchii povolání. Některá povolání, jako například profese hutníka, farmaceuta a námořního rybáře byla z tohoto hlediska už monograficky zpracována. Podobně existuje již několik studií týkajících se problematiky profesionální aktivizace žen a důsledků, které z toho plynou pro sociální pozici a roli žen na pracovišti a v rodině. Jako reprezentativní pro toto odvětví polské sociologie uvádí Markiewicz dílo J. Piotrowského *Praca zawodowa kobiety a rodzina* (Práce ženy v zaměstnání a rodina, Varšava 1963).

Další odvětvová sociologie, o níž se Markiewicz zmiňuje — sociologie vesnice — má v Polsku výjimečně bohaté tradice. I dnes mají poznatky, ke kterým dospívá, pro polskou společnost velký význam, a to mimo jiné proto, že v polském zemědělství pracuje stále ještě více než 30 % profesionálně činného obyvatelstva a na vesnici bydlí 48 % lidí.

Nejvýznamnějšími institucemi, které se tomtu badatelskému odvětví věnují, jsou pracoviště sociologie vesnice při Ústavu zemědělské ekonomiky a skupina pracovníků Filosofického a sociologického ústavu, donedávna sdružená ve zvláštním pracovišti sociologie vesnice. Kromě toho se jim částečně zabývají i sociologové z pracoviště při Výboru pro výzkumy zprůmyslňovaných oblastí. Hlavní skupina sociologů vesnice je soustředěna ve Varšavě, menší skupiny jsou i v Krakově, Poznani a Lublině.

Hlavním cílem sociologie vesnice v Polsku je odpovědět na otázku, jaké důsledky má státní politika pro sociální diferenciaci vesnice, jaké antagonismy vyvolává, zosťhuje či oslabuje a k jakým novým tendencím v procesu společenské polarizace vede. Sociologové vesnice se dále zabývají profesionální a společenskou aktivitou rolníků, změnami modelu vesnické rodiny a funkce vesnické školy, kulturními změnami a změnami zvyků, formováním moderních zespolečenštěných i soukromých zemědělských podniků a migraci venkovského obyvatelstva. Zvláštní pozornost vyvolává také kategorie zemědělců, kteří jsou zároveň dělníky (u nás pro ni bývá používáno názvu kovorolníci).

Ve vývoji soudobé sociologie vesnice v Polsku sehrály důležitou roli *Ročenky sociologie vesnice* (Roczniki Socjologii Wsi), kterých vyšlo od roku 1963 sedm svazků, a dále časopis *Wies Wspólczesna*.

Jedinečným dílem svého druhu z této oblasti, které nemá pravděpodobně na světě obdoby, je monumentální edice materiálů zachycujících společenské změny na polské vesnici, jež vychází pod názvem *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej* (Mladá vesnická generace lidového Polska) od roku 1963. Jejím redaktorem je J. Chałasiński. Zatím vyšlo pět svazků této edice a na dalších pěti se pracuje.

Velmi dynamicky se rozvíjející sociologickou disciplínou v Polsku je sociologie města. K badatelům, kteří se problematikou urbanizace zabývali už dříve, se v posledních letech připojily skupiny sociologů zejména z Varšavy, dále z Katovic, Poznaň a Lodže.

Hlavním cílem výzkumů městských agregací je vypracování typologie měst a zachycení specifiky soudobého polského města ve srovnání s městy kapitalistickými. Tento problém mají podle Markiewicze do jisté míry objasnit výsledky ankety, v níž účastníci odpovídali na otázku: „Čím je pro tebe město Poznaň?“ Tuto anketu zorganizovali sociologové z poznaňské university A. Mickiewiczze. Použili při ní dotazníku, který byl sestaven takovým způsobem, aby byl srovnatelný s dotazníkem, který před válkou k téže anketě ve stejném městě použil F. Znaniecki. Podobně postupovali i sociologové ve Vratislavi a obdobné výzkumy se připravují rovněž v Krakově, Lublině a Štětíně.

Velký pokrok zaznamenala po roce 1956 v Polsku rovněž sociologie kultury. Markiewicz v této oblasti zvlášť vysoce hodnotí zásluhy Výboru pro výzkum soudobé kultury při Polské akademii věd. Polští sociologové kultury usilují o vytvoření takového profilu moderní socialistické kultury, který by zajišťoval všestranný rozvoj člověka v podmínkách průmyslové civilizace, a o vznik velkých městských seskupení, lišících se jak od tradičních, zastaralých vzorů, tak od kultury měšťácké. Neobyčejně živou diskusi mezi vědci i publicisty vyvolal v posledních letech v Polsku problém tzv. masové kultury.

Za největší polskou poválečnou práci ze sociologie kultury považuje Markiewicz knihu J. Chałasińskiego *Kultura amerykańska. Formowanie się kultury narodowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki* (Americká kultura. Vytváření národní kultury ve Spojených státech amerických).

Do této odvětvové sociologie řadí Markiewicz rovněž problematiku volného času, o níž píše, že je jedním z nejvíce exploatovaných problémů, a to jak v empirických výzkumech, tak v teoretických analýzách.

Také sociologie výchovy má v Polsku zejména díky studiím Znanieckého a Chałasińskiego výjimečně bohatou tradici. Pokud bychom chápali tuto disciplínu pouze v úzkém slova smyslu, mohlo by se zdát, že dnešní polští sociologové zůstávají této tradici mnoho dlužni. Uznáme-li však, že do sociologie výchovy patří i problematika mládeže, všech výchovných institucí a delikvence, pak se ukáže, že i zde je přínos soudobé polské sociologie zcela zřejmý. Zkoumají se zejména takové otázky, jako je výchovná funkce rodiny a instituce manželství v souvislosti s vli-

vy socialistické industrializace a urbanizace, delikvence nezletilých, role školy a učitele, problémy mládežnických organizací, subkultura mládeže, vysokoškolská mládež a soudobá studentská hnutí.

V další části svého článku Markiewicz uvádí, že po roce 1956 se v Polsku začaly rozvíjet i ty odvětvové sociologie, které zde byly před válkou zanedbávány nebo úplně přehlíženy. Patří mezi ně na prvním místě sociologie politických vztahů. Donedávna měli sociologové, kteří ji pěstují, k dispozici vlastní časopis *Studia Socjologiczno-Polityczne* (vyšlo 24 čísel). Vedle toho publikuje dosti pravidelně stati z této oblasti časopis *Nowe Drogi*.

V poslední době věnují polští sociologové zvýšenou pozornost rovněž otázkám národa. Svědčí o tom zejména práce J. J. Wiatra. Tento autor má také velký podíl na rozvoji sociologie vojenství, neboť jeho studie z počátku šedesátých let, týkající se role armády v sociálně politickém životě, stojí časově v čele řady prací, která se od té doby značně rozrostla. Zmíněnou problematikou se systematicky zabývají hlavně badatelé seskupení na varšavské Vojenské politické akademii.

Dostí neočekávaně se v Polsku objevila zcela nová sociologická disciplína, jakou je sociologie třetího světa. Zabývá se hlavně společensko-kulturními změnami v postkoloniálních zemích, zvláště v černé Africe.

Sociologická problematika práva a právních institucí je v Polsku reprezentována především A. Podgóreckým, jemuž hlavně také vděčí za svůj rozvoj tzv. sociotechnika. Pěstovaná dnes už relativně početným kruhem nadšenců.

Z dalších odvětvových sociologií má v Polsku poměrně vysokou úroveň rovněž sociologie morálky, sociologie medicíny a dějiny sociálního myšlení.

Jednu z hlavních příčin příznivého ohlasu práce polských sociologů v zahraničí spatřuje Markiewicz v tom, že se jim do značné míry podařilo přistupovat k problémům, o nichž se v soudobé světové sociologii diskutuje, z vlastního hlediska, a to proto, že jednak modifikovali a doplnili marxistickou teorii společenského vývoje adaptací některých pojmových kategorií západní sociologie, jednak zdokonalili výzkumnou výbavu metodami a technikami používanými v jiných zemích.

Pokud jde o výchovu sociologů, uvádí Markiewicz, že sociologie se jako hlavní samostatný obor v Polsku studuje na čtyřech universitách: ve Varšavě, v Krakově, Lodži a Poznani. Každý rok se na tento obor přijímá asi 160 posluchačů a studia končí asi 100 absolventů. Většina z nich nachází uplatnění v průmyslu, na pracovištích územního plánování a v sociálních institucích. Část se věnuje vědecké práci. V poslední době byla ve Varšavě a v Poznani otevřena rovněž třiletá doktorská studia sociologie.

Dále se Markiewicz zmiňuje rovněž o činnosti Polské sociologické společnosti. Konstatuje, že tato společnost má asi 800 členů. Její činnost je mnohostranná a různorodá. Organizuje teoretické konference, vědecká zasedá-

ni, a to i mezinárodní, provozuje vydavatel-
skou činnost apod. Odbočky Polské sociolo-
gické společnosti, které působí v osmi univer-
sitních střediscích, se věnují systematické po-
pularizační práci.

Markiewiczův článek je uzavřen touto za-
jímavou myšlenkou: „Jedním z nejdůležitěj-
ších úkolů, který musí polští sociologové co
nejdříve vyřešit, je problém uvádění výsled-
ků sociologických výzkumů do praxe. Přesná
reglamentace forem vazby sociologie se spo-
lečenskou praxí není zajisté možná a není
ani žádoucí. To však neznamená, že by ne-
měly být obecně stanoveny určité zásady vzá-
jemné spolupráce obou partnerů. S tím sou-
visí otázka racionálního systému zaměstná-
vání absolventů sociologie, kontroly tzv. zá-
vodních sociologů, vědecké a morální politic-
ké péče o ně, jakož i otázka právní ochrany
jejich povolání. Polští sociologové si stále
musí připomínat pravdu, že význam a prestiž
disciplíny, kterou reprezentují, jsou konec-
konců závislé na tom, jak dalece z ní dokážou
učinit nástroj účinně podporující procesy so-
cialistické výstavby a urychlující rozvoj
země.“

Jan Sedláček

**Joachim Bergmann: Die Theorie des sozialen
Systems von Talcott Parsons (Eine kritische
Analyse).**

Europäische Verlagsanstalt, Frankfurter Bei-
träge zur Soziologie, Band 20, Frankfurt am
Main 1967, s. 253.

Jak již naznačují bibliografické údaje, patří
Bergmannova práce do okruhu známé frank-
furtské sociologické školy. Přestože vyšla
již v roce 1967 a není proto doslova knižní
novinkou, zaslouží si pro své téma i pro způ-
sob zpracování naši pozornost. Krátkou před-
mluvu napsali společně tehdejší editoři so-
ciologické řady frankfurtských příspěvků
T. W. Adorno a L. von Friedeburg.

Vlastní práce se skládá z krátké úvodní
poznámky, osmi kapitol a ze závěrečné po-
známky. Bergmann si klade především za cíl
provést imanentní kritiku Parsonsova nároku
na vědeckou neutralitu a objektivitu. Nejde
ovšem o jakoukoli imanentní kritiku, jde
o imanentní kritiku v pojetí frankfurtské
sociologické školy, k níž Bergmann patří a
k níž se také otevřeně hlásí. V běžném po-
jetí imanentní kritiky je ztotožňováno myš-
lení s formálně logickým procesem. Běžná
imanentní kritika má své meze ve fetišizaci
principu imanentní logiky. V pojetí frank-
furtské školy nikdy není imanentní kritika
čistě logická, je vždy také obsahovou kon-
frontací pojmu a věci. Tak chce postupovat
i Bergmann při kritice Parsonsovy koncepce.

Bergmann se domnívá, že ústředním po-
jmem Parsonsova systému je kategorie rov-
nováhy. Podle Bergmanna je otázka podmí-
nek stability systému jednání jádrem Par-
sonsovy obecné a systematické teorie jednání.
V ní prý se sbíhají konstitutivní problémy
celé teorie — otázky integrace a funkčnosti
společenského řádu.

První kapitolu však Bergmann dosti pře-
kvapivě začíná analýzou základních pojmů
Durkheimovy sociologie — kolektivního vě-
domí, anomie a společenské rovnováhy.
Autor volí tento postup proto, že v jeho
pojetí měl Durkheim daleko větší vliv na
formování Parsonsovy teorie, než se všeob-
ecně předpokládá. Bergmann při vlastní ana-
lyze problematiky nakonec čtenáře přesvěd-
čuje, že zvolený postup — začít analýzou zá-
kladních pojmů Durkheimovy sociologie —
je možný a plodný. U Durkheima totiž Berg-
mann nachází jeden ze základních nedostatků
Parsonsovy sociologie — oekonomizování so-
ciologie tím, že se systém společenských vzta-
hů odtrhne od procesu materiální společen-
ské reprodukce.

Teprve ve druhé kapitole Bergmann začíná
analýzou vlastních Parsonsových teoretic-
kých začátků a přístupů. Poukazuje na jeho
závislost na moderní neopozitivisticky orien-
tované logice vědy, podle níž konstruuje svůj
deduktivní systém kategorií. Bergmann uká-
zuje na Parsonsov postup při konstruování
strukturních a funkcionálních kategorií a
hned na počátku odhaluje jeden ze základ-
ních nedostatků Parsonsova pojetí. Parsons
totiž nereflektovaně směřuje problémy tvo-
ření teorie a samotnou teorii, v rozvíjení
svých koncepcí prk nakonec směřuje roviny
teoretického a empirického systému. To, co
se původně týkalo určení empirického systé-
mu, zvláště předpoklad funkční stability a
integrace systému, se nepozorovaně a nekon-
trollatelně převrací v normativně určenou
strukturu jednání. Parsons si není vědom
toho, že bez podstatného a jasného rozlišo-
vání mluví o sociálním systému jak ve
významu empirického systému jako pre-
misu pro tvoření teorie, tak i ve význa-
mu systému jako označení konkrétních
společenských vztahů. To vyplývá z Parson-
sovy fatální představy, že společnost jako
sociální systém je jedině možná jako nor-
mativně a hodnotově určený řád, všechny
společenské vztahy mohou v podstatě existo-
vat jen jako rovnovážné a stabilní. Proto se
pro Parsons stává problém společenského
řádu problémem integrace motivace jednání.
Integrace motivů lidského jednání se usku-
tečňuje prostřednictvím mechanismu socia-
lizace a sociální kontroly. Účelem sociální
kontroly je zabránit deviaci. Vysvětlení de-
viantního chování patří k nejslabším strán-
kám Parsonsova pojetí. V podstatě vysvětluje
toto chování příčinami, které spočívají
v charakterové struktuře individua (primární
alienace), nebo je dáno diskrepancí mezi exis-
tujícími normami a motivacemi nositele rolí
(sekundární alienace).

Velmi podrobně Bergmann rozebírá Par-
sonsovo schéma čtyř funkcí vlastních každé-
mu systému jednání. Jde o známé schéma
AGIL, kde začáteční písmena shrnují funkční
význam adaptace, integrace, dosahování cílů
a udržování vzorců. Parsons chce schématem
AGIL a integrativními mechanismy systému
určit všeobecné a nutné podmínky rovno-
váhy sociálního systému. Když jsou všechny
vztahy mezi dílčími systémy realizovány, pak